

Üniversite Öğrencilerinde Dolaylı Saldırganlığın Kullanımında Cinsiyet Farklılıkları

Sex Differences in the Use of Indirect Aggression in University Students

Hatem ÖCEL*

Öz

Bu araştırma dolaylı saldırgan davranışlar sergileme ve bu tür davranışlara hedef olma açısından cinsiyete bağlı farklılıkların üniversite öğrencilerinde incelenmesi amacıyla yürütülmüştür. Araştırmada veri toplama aracı olarak Forrest, Eatough ve Shevlin (2005) tarafından geliştirilen Dolaylı Saldırganlık Ölçeği'nin saldırgan ve hedef formları kullanılmıştır. Dolaylı Saldırganlık Ölçeği'nin saldırgan formu (DSÖ-S) bireylerin başkalarına yönelik dolaylı saldırgan davranışları ne sıklıkta sergilediklerini, hedef formu (DSÖ-H) ise dolaylı saldırgan davranışlara ne ölçüde hedef olduklarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçeğin her iki formunda da aynı maddeler yer almakta, ancak maddeler saldırgan formunda bireylerin dolaylı saldırgan davranışları ne sıklıkta sergilediklerini, hedef formunda ise bu tür davranışlara ne sıklıkta hedef olduklarını ölçecek biçimde ifade edilmektedir. Benzer şekilde her iki formda da Sosyal Dışlama, Kötü Mizah ve Suçluluk Hissettirme olarak adlandırılan üç alt ölçek yer almaktadır. Araştırma Karabük Üniversitesi'nin değişik fakülte ve yükseköğretimde öğrenci olan katılımcılar ile yürütülmüştür. Aynı maddelerden oluşmaları nedeniyle Dolaylı Saldırganlık Ölçeği'nin saldırgan ve hedef formları iki farklı gruba uygulanmıştır. Ölçeğin saldırgan formunun örneklemini 200, hedef formunun örneklemini 220 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada yer alan toplam 420 katılımcının 181'i (% 43.10) kadın, 239'u (% 56.90) ise erkektir. Katılımcıların yaş aralığı 18 ile 40 arasında değişmektedir, yaş ortalaması 20.66'dır.

Dolaylı saldırgan davranışlar sergileme ve bu tür davranışlara hedef olma açısından cinsiyete bağlı farklılıkların bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla kadın ve erkek katılımcıların Dolaylı Saldırganlık Ölçeği'nin saldırgan ve hedef formlarından ve bu formların alt ölçeklerinden aldıkları puanlar t test ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular erkek katılımcıların ölçeğin saldırgan formundan ($t= 2.16$; $p < .01$) ve bu formun Suçluluk Hissettirme alt ölçeğinden aldıkları puanların ortalamalarının kadınların aldıkları puanların ortalamalarından ($t= 3.17$; $p < .01$) anlamlı düzeyde yüksek olduğunu göstermiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, hatemocel@hotmail.com

Buna göre, erkek katılımcılar kadın katılımcılara göre daha fazla dolaylı saldırğan davranışlar sergilediklerini bildirmişlerdir. Kadın ve erkek katılımcıların Dolaylı Saldırğanlık Ölçeği'nin saldırğan formunun Sosyal Dışlama ve Kötü Mizah alt ölçeklerinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Kadın ve erkek katılımcıların hedef formundan ve bu formun alt ölçeklerinden aldıkları puanların ortalamaları arasında yapılan karşılaştırmalardan hiç biri anlamlı çıkmamıştır. Dolayısıyla, bu araştırmadan elde edilen bulgular erkeklerin kadınlara göre daha fazla dolaylı saldırğan davranış sergilediklerini, ancak dolaylı saldırğan davranışlara hedef olma açısından bu iki grup arasında anlamlı bir farkın bulunmadığını göstermiştir.

Anahtar sözcükler: Dolaylı saldırğanlık, sosyal dışlama, kötü mizah ve suçluluk hissettirme, cinsiyet.

Abstract

The present study was carried out to investigate sex differences in the use and in being the target of indirect aggression among university students. The aggressor and the target versions of the Indirect Aggression Scale developed by Forrest, Eatough and Shevlin (2005) were used as data collection instruments. The aggressor version (IAS-A) measures the use of indirect aggression towards someone, and the target version (IAS-T) measures the experience of being the victim of indirect aggression. Both versions of the scale contain the same items and consist of the same three subscales: social exclusionary behaviors, malicious humor behaviors, guilt induction behaviors. However, wording of the items differ in target and aggressor versions. The participants were students from different departments of Karabük University. The overall sample size was 420. This consisted of 181 female (43.10 %) and 239 male participants (56.90 %). Ages of the participants ranged from 18 to 40, with a mean age of 20.66. The aggressors (n= 200) and the target (n= 220) versions of the scale were administered to separate samples because of the similarity of the items.

Sex differences in the use and in being the target of indirect aggression were investigated by comparing male and female participants' total scores on the aggressors and target versions of the Indirect Aggression Scale. In addition, male and female participants' scores on the three subscales of the IAS-A and the IAS-T were compared. The results showed that male participants' mean score of IAS-A ($t= 2.16$; $p < .01$) and mean score on guilt induction subscale of IAS-A were significantly higher than those of female participants ($t= 3.17$; $p < .01$). These results indicate that compared to female participants, male participants display more indirect aggression. The differences between male and female participants' mean scores in the social exclusionary behaviors and the malicious humor behaviors subscales of IAS-A were not significant. No significant difference was found between male and female participants' total and subscales IAS-T scores. These results indicate that although male participants display more indirect aggression when compared to the female, there is no significant difference between these two groups in terms of being the target of such behaviors.

Keywords: Indirect aggression, Social exclusionary, Malicious humor, Guilt induction, Sex

Bir canlı davranışı olarak saldırganlık, diğerlerine zarar verme niyetiyle yapılan davranışların tamamı olarak tanımlanmaktadır. Kişilerarası çatışmalardaki fiziksel ve sözel saldırganlık şeklindeki doğrudan saldırganlık bu tanımın içinde yer almaktadır. Doğrudan saldırganlık hayvanlarda da insanlarınkiyle benzerlik göstermektedir (Paquette ve Underwood, 1999). Ancak sadece insanlar için söz konusu olan bir diğer saldırganlık türü de, dedikodu yaparak, asılsız söylentiler yayarak, onları yok sayarak ya da gruptan dışlayarak zarar vermeyi içeren dolaylı saldırganlıktır (Archer ve Coyne, 2005).

Saldırganlığın doğrudan olmayan bu türünü nitelemek için farklı kavramlar kullanıldığı görülmektedir. Sözelimi örtük saldırganlık (Björkqvist, Österman ve Lagerspetz, 1994), ilişkisel saldırganlık (Crick ve Grotpeter, 1995), sosyal saldırganlık ya da sosyal manipülasyon (Björkqvist, Österman ve Lagerspetz, 1994; Galen ve Underwood, 1997) ve sözel, dolaylı, düşmanca ya da duygusal saldırganlık (Björkqvist, 1992) bu kavramlardan bazılarıdır. Araştırmacılar tarafından farklı şekillerde adlandırılmakla birlikte bu kavramların hemen hepsinde ortak olarak vurgulanan özellik, dolaylı saldırganlık davranışının hedef kişi tarafından açık bir şekilde saldırgan olarak algılanmamasıdır. Bu çalışmada, doğrudan olmayan saldırganlığı nitelemek için yukarıda bahsedilen kavramlardan dolaylı saldırganlık kavramı kullanılacaktır.

Lagerspetz, Björkqvist ve Peltonen, (1988) “sosyal manipülasyon” olarak adlandırdıkları dolaylı saldırganlığı karşıdaki kişinin karşı saldırısının önüne geçmek için dolaylı olarak saldırma şeklinde tanımlamışlardır (Lagerspetz, Björkqvist ve Peltonen, 1988). Dolaylı saldırganlık, fiziksel ve sözel saldırganlıktan farklı olarak, hedef alınan kişiye zarar vermek için doğrudan olmayan yolların tercih edildiği bir saldırganlık şeklidir. Moroschan, Hurd ve Nicoladis’e göre (2009) ise dolaylı saldırganlık, kişinin öz-saygısına ya da sosyal statüsüne zarar vermek, kişiye yönelik incitici şakalar yapmak, kişi hakkında dedikodu yaymak, gruptan dışlayarak kişilerarası ilişkilerine zarar vermek, kasıtlı olarak diğerlerini kişiye karşı manipüle etmek gibi davranışlardan oluşmaktadır (Moroschan, Hurd ve Nicoladis, 2009). Björkqvist ve diğerlerine göre (1992) saldırganlığı doğrudan ve dolaylı saldırganlık olarak ikili bir yapı içinde ele alarak doğrudan saldırganlığı yüz yüze zarar verme, dolaylı saldırganlığı da kişinin arkasından ona zarar verme durumu olarak adlandırmaktadırlar. Bu durumda dolaylı saldırganlık söz konusu olduğunda, saldırgan davranışta bulunanın kimliği belirsiz kaldığından olası bir karşı saldırgan davranıştan da kendisini korumuş olmaktadır (Björkqvist, Lagerspetz, ve Österman 1992).

Dolaylı saldırganlığı nitelemek için kullanılan bir diğer saldırganlık ise ilişkisel saldırganlıktır. İlişkisel saldırganlık Crick ve Grotpeter (1995) tarafından “diğerlerini kişiyi bitirmeye, gruba ya da arkadaşlığa kabul etmemeye tehdit etme davranışı” olarak tanımlanmıştır. İlişkisel saldırganlık davranışlarının büyük çoğunluğu dolaylı saldırgan davranışlarıyla örtüşmekle birlikte ilişkisel saldırganlık bazen açık bir davranış olarak görülebilir. Örneğin saldırgan davranışta bulunan kişinin, kurbanı istediklerini yapmazsa gruptan dışlanacağını söylemesi açıkça ifade edilen bir saldırganlık davranışdır (Crick ve Grotpeter, 1995). Sosyal saldırganlık dolaylı saldırganlığı ifade etmek için kullanılan bir diğer saldırganlık türüdür. Galen ve Underwood (1997), bu saldırganlığı “kişinin bir başkasına yönelik olarak öz saygısına, sosyal statüsüne ya da her ikisine birden zarar ver-

me, sözel olarak reddetme, olumsuz yüz ifadesi takınma, hakkında hoş olmayan söylentiler yayma ya da sosyal olarak dışlama davranışları” olarak tanımlamışlardır. Owens, Shute ve Slee (2000) de sosyal saldırancılığın sözel olmayan bütün dolaylı saldırancılık davranışlarını içerdiğini ifade etmektedirler.

Björkqvist ve diğerleri (1994) dolaylı ya da örtülü saldırancılığın iki farklı türü olduğunu dile getirmişlerdir. Bunlar sosyal değişimleme (manipulation) ve mantıklı-görünen (rational-appearing) saldırancılıktır. Araştırmacılara göre, kadınlar ve erkekler kendi cinsiyetlerine özgü örtülü saldırancılık davranışları geliştirmektedirler. Bir başka deyişle, sosyal değişimlemeyi daha çok kadınlar kullanırken mantıklı görünen saldırancılığı ise yaygın olarak erkekler kullanmaktadır. Mantıklı görünen saldırancılık her iki cins tarafından da daha çok tercih edilir, çünkü görünürde mantıklıdır ve karşı tarafı incitmeyeceği düşünülür. Buna karşın sosyal değişimleme (dedikodu yapmak) insanlar tarafından, daha kolay saldırancılık davranışı gibi algılanır ve daha az tercih edilen bir saldırancılık şeklidir (Björkqvist, Österman ve Lagerspetz, 1994).

Archer (2001) saldırancılık davranışının stratejik ya da fonksiyonel bir nedenle yapıldığını ileri sürmektedir. Archer ve Coyne (2005) da farklı şekillerde adlandırılan (dolaylı, sosyal, ilişkisel) saldırancılığı sosyal stratejik bir davranış olarak görmekte ve birtakım yarışmacı hedefleri sürdürmenin bir yolu olduğunu dile getirmektedirler. Yani farklı saldırancılık türleri, yapanlar için farklı amaçlara hizmet etmekte, farklı anlamlar içermekte ve aynı sonuca ulaştırmaktadır.

Björkqvist, Lagerspetz ve Kaukiainen (1992) dolaylı saldırancılık davranışı göstermenin yaşla birlikte artan bir eğilim olduğunu dile getirmişlerdir. Diğer bir ifadeyle dolaylı saldırancılık davranışları fiziksel saldırancılığa göre daha karmaşıktır ve ileri düzeyde sosyal-bilişsel ve dilsel beceriler gerektirmektedir. Björkqvist ve diğerlerine göre (1992) göre fiziksel ve sözel saldırancılıkta bulunan kişi fiziksel olarak güçlüdür ve sözel becerileri gelişmiştir. Buna karşın dolaylı saldırancılıkta bulunan kişinin ise sosyal zekâsı daha gelişmiştir. Böylece bu tür saldırancılıkta kişi karşıdakine hissettirmeden incelikli bir şekilde saldırancılık davranışta bulunur ve karşı tarafın olumsuz davranışı anlayıp kendisine karşılık vermesi olasılığını bertaraf etmiş olur. Kız çocuklarının sosyal becerileri erkek çocuklarına göre daha erken yaşlarda geliştiğinden kızlar dolaylı saldırancılık davranışlarını erkek çocuklarından daha önce kullanmaya başlarlar (Lagerspetz, Björkqvist ve Peltonen, 1988). Björkqvist, Lagerspetz ve Österman (1992) dört farklı yaş grubuyla (8, 11, 15, 18) yürüttükleri çalışmalarda erkek çocukların fiziksel saldırancılık davranışlarını en çok 8 ve 11 yaşlarında gösterdiklerini; sözel saldırancılığın 11 ve 15 yaşla birlikte arttığını; dolaylı saldırancılığın ise 11, 15 ve 18 yaşlarında kullanıldığını saptamışlardır. Araştırmacıların aynı çalışmadan elde ettikleri bulgulara göre, kız çocuklar fiziksel saldırancılığı dört farklı yaş grubunda da erkeklerden daha az göstermekte, buna karşın sözel ve dolaylı saldırancılığı erkek çocuklardan daha fazla göstermektedirler.

Björkqvist Lagerspetz ve Kaukiainen (1992) dolaylı saldırancılık açısından yaş gruplarının yanı sıra cinsiyet gruplarının da farklılık gösterdiklerine işaret eden bu bulguları dikkatlerin dolaylı saldırancılık açısından gözlenebilecek cinsiyet farklılıkları üzerine

odaklanmasına yol açmış ve bu konuda son yıllarda çok sayıda çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmaların bir kısmında kızların erkeklerden daha fazla dolaylı saldırganlık davranışları gösterdiği (Owens, Daly ve Slee, 2005), bir kısmında erkeklerin kızlardan daha fazla dolaylı saldırganlık davranışları gösterdiği (Bilgiç, 2007; Kartal ve Bilgin 2008; Moroschan, Hurd ve Nicoladis, 2009; Salmivalli, Kaukiainen, 2004; Yurtal ve Cenkseven 2006), diğer bir kısmında ise kızlarla erkeklerin eşit düzeyde dolaylı saldırganlık davranışları gösterdiği yani her iki cinsiyet arasında bir fark bulunmadığı (Forrest, Eatough ve Shevlin 2005; Leeanaars, ve Rinaldi, 2010; Österman ve diğerleri 1994; Toldos, 2005) rapor edilmiştir. Yine bu çalışmalardan elde edilen bulguların bir kısmında (Lagerspetz, Björkqvist ve Peltonen, 1988; Owens, Daly ve Slee, 2005) kızların erkeklerden daha fazla dolaylı saldırganlığa maruz kaldıkları ileri sürülürken, diğer bir kısmında (Morales ve Crick, 1999) ise erkeklerin daha fazla maruz kaldığı ya da her iki cinsin de eşit düzeyde (Paquette ve Underwood, 1999) dolaylı saldırganlığın kurbanı olduğu rapor edilmiştir.

Tapper ve Boulton (2004) dolaylı saldırganlık göstermede gözlenen cinsiyet farklılıklarının dolaylı saldırganlığın sosyal sunumu ve cinsiyet rolü yöneliminden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda saldırganlığın sosyal sunumu ya da saldırganlığa ilişkin inançlar, biyolojik yatınlıklar ve kültürel etkiler tarafından davranışa dönüştürülmesine katkıda bulunmaktadır. Kültür belirli bir çevre içinde uygun kabul edilebilecek çatışmayı ve davranışları tanımlayan dili de yansıtmaktadır. Cinsiyet rolü normlarının etkisi doğumdan hemen sonra çocuğa bir isim verilmesiyle ve alınan kıyafetlerin renginin belirlenmesiyle başlar. Anne-babalar ve toplumun büyük çoğunluğu erkek çocuklarda saldırganlığı, atılğanlığı, akılcılığı, mantıksallığı, problemlerin kolayca üstesinden gelebilme becerilerine sahip olmayı; kız çocuklarda ise iyi sosyal ilişkiler kurabilmeyi, sempatik olmayı, duygusal olmayı, başkalarının duygularına duyarlı olmayı, sorumluluk sahibi olmayı, edilgenliği v.b. pekiştirmek eğilimindedirler (Temel, Yakın ve Misci 2006). Campbell, Muncer ve Coyle (1992), kadınların, saldırganlığı sosyal iletişimin bozulmasına yol açan kontrolü kaybetme ile ilişkili bir durum olarak değerlendirdiklerini, erkeklerin ise diğerleri üzerinde kontrol sağlamanın ya da hedeflerine ulaşmanın bir aracı olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Archer ve Haigh'e (1996) göre birbirinden farklı bu sosyal algılamalar saldırganlığın nedensel faktörleri olarak rol oynamaktadır. Eagly (1987) de dolaylı saldırganlığın kadınların toplumsal cinsiyet rollerine, fiziksel saldırganlığın ise erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerine daha uygun olduğunu dile getirmiştir. Huesmann ve Eron (1986) ise kızlarla erkeklerin dolaylı saldırganlık davranışları arasındaki farkın kızların dolaylı saldırganlık yaptıklarını kabul etmemelerinden kaynaklandığını dile getirmektedir. Diğer bir ifadeyle erkek çocukların kişisel bildirim ve akran değerlendirmesi sonuçları arasında yüksek korelasyon bulunurken, kızların kişisel bildirim ile akran değerlendirmesi sonuçları arasındaki korelasyon oldukça düşük çıkmıştır. Yani kız çocukları dolaylı saldırganlık davranışları gösterdikleri halde bunu kabul etmemekte ya da kendi saldırganlıklarının farkına varamamaktadırlar.

Cinsiyetin etkisini açıklamaya çalışan kimi araştırmacılara göre ise bu farkı yaratan şey kadın ve erkeklerin mizah anlayışındaki farklılıklardır (Hay, 2000; Honeycutt ve Brown, 1998). Abel (1998) erkeklerin mizahı, yaşadıkları stresle ve düşmanca duygu-

larıyla başatmenin sosyal açıdan kabul edilebilir bir yolu olarak gördüklerini, Priest ve Swain (2002) ise mizahın statü kazanmada, özellikle de liderlik söz konusu olduğunda, etkili bir yol olduğunu dile getirir. Yine Abel (1998), erkeklerin mizahı kadınlardan daha fazla kullandıklarını belirtmektedir. Örneğin Norveç'te yapılan bir çalışmada, endüstriyel mühendislik alanındaki erkek çalışanların eşek şakası olarak nitelendirilebilecek türde şakaların (practical joke) en çok karşılaşılan olumsuz davranışlardan biri olduğunu ifade ettikleri bildirilmiştir (Voroney, 2005).

Dolaylı saldırganlığı açıklamaya çalışan teorilerin iki farklı grupta toplandığı görülmektedir (Leenaars ve Rinaldi, 2010). İlk grupta yer alan sosyokültürel bakış açısına sahip teoriler, dolaylı saldırganlığın kadın ve erkeğin farklı sosyalleşme sürecinden (Lagerspetz, Björkqvist ve Peltonen, 1988) ya da bireyin bilişsel ve sosyal gelişiminden (Kaukiainen ve diğerleri, 1999) kaynaklandığını ileri sürerken, ikinci grupta yer alan evrim psikolojisi teorileri (Bjorklund, Pellegrini, 2000; Campbell, 2004) ise dolaylı saldırganlığın, saldırgan davranışta bulunan kişiye, doğrudan saldırganlığa kıyasla çok fazla bedel ödmeden saldırgan davranışta bulunma imkânı sağladığını dile getirmektedir. Saldırgan davranışta bulunan kişi bu yolla karşıdaki kişinin saygınlığını zedelerken kendi saygınlığını arttırarak toplumsal yaşamdaki yerini sağlamlaştırmaktadır.

Dolaylı saldırganlıkla ilgili çalışmaların birçoğunda veri toplama yöntemi olarak akran değerlendirmelerinin kullanıldığı görülmektedir (Kaukiainen ve diğerleri 1999; Lagerspetz, Björkqvist ve Peltonen, 1988). Ancak dolaylı saldırganlığın yapısından dolayı kişi kendisine yapılmayan, bir arkadaşına yapılan davranışı her zaman fark edemeyeceğinden akran değerlendirmesi yerine kişisel bildirim dayalı bir yöntem dolaylı saldırganlığı saptamak için daha uygun bir yöntem gibi görünmektedir (Moroschan, Hurd ve Nicoladis, 2009). Bu gereklilikten hareketle Forrest, Eatough ve Shevlin (2005), yetişkinler arasındaki dolaylı saldırganlığı ölçmek için kendini bildirim yöntemiyle veri topladıkları bir ölçek geliştirmiştir. Bu ölçek, dolaylı saldırganlık yapanlar ve dolaylı saldırganlığa maruz kalanlar için olmak üzere iki ayrı soru formundan ve sosyal dışlama, kötü mizah, suçluluk hissettirme gibi üç alt boyuttan oluşmaktadır.

Dolaylı saldırganlıkla ilgili literatüre bakıldığı zaman yapılan çalışmaların neredeyse tamamının ilköğretim ve lise çağındaki çocuklarla (Björkqvist, 1994; Björkqvist, Österman ve Lagerspetz, 1994; Lagerspetz, Björkqvist ve Peltonen, 1988; Österman ve diğerleri, 1994; Salmivalli, Kaukiainen ve Lagerspetz, 2000; Tapper ve Boulton, 2000) az sayıdaki bir grup çalışmanın ise üniversite öğrencileriyle (Forrest, Eatough ve Shevlin, 2005; Moroschan, Hurd ve Nicoladis, 2009) yürütüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada hem üniversite örnekleminde dolaylı saldırganlık davranışı göstermenin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığının hem de üniversite örnekleminde yürütülen diğer iki çalışmanın yapıldığı kültürlerden farklı bir kültürde cinsiyetler arası farkın olup olmadığının incelenmesi amaçlanmıştır. Dolaylı saldırganlık araştırmalarında, dolaylı saldırganlık davranışlarının hedefi olmak ile bu davranışları yapmak arasındaki ayrıma dikkat çekilmektedir. Bu araştırmada da bu bilgiden hareketle dolaylı saldırganlığı ölçmek için saldırganlık davranışını gösterenleri ve bu saldırgan davranışa maruz kalanları belirleyebilmek için iki ayrı ölçek kullanılmıştır.

Yöntem

Örnekleme

Araştırmanın örneklemini Karabük Üniversitesinde eğitim gören lisans ve önlisans öğrencilerinden oluşan 420 kişilik bir grup oluşturmaktadır. Araştırmada dolaylı saldırganlık puanlarını elde etmek için iki ayrı ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeklerden Dolaylı Saldırganlık-Saldırgan Ölçeği dolaylı saldırganlık davranışlarının ne sıklıkta yapıldığını ölçmeyi amaçlarken (IAS-A) Dolaylı Saldırganlık-Hedef Ölçeği ise bu davranışlara ne sıklıkta maruz kalındığını (IAS-T) ölçmeyi amaçlayan sorulardan oluşmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın iki ayrı örnekleme bulunmaktadır. Dolaylı saldırganlık saldırgan versiyonunun örnekleme 200 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların 106'sı kadın (%53), 94'ü erkektir (% 47). Örneklemin yaş aralığı 18 ile 40, yaş ortalaması 20.66'dır (S= 1.47). Katılımcıların 82'si lisans (%41), 118'i (%59) ise ön lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. Ölçeğin hedef versiyonunun örnekleme ise 220 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların 75'i kadın (%34.1), 145'i ise erkektir (%65.9). Katılımcıların yaş aralığı 18 ile 32 arasında değişmektedir ve örneklemin yaş ortalaması 21.28'dir (S= 2.17). Araştırmaya katılanların 88'i (%40) lisans 132'i (%60) ise ön lisans öğrencisidir.

Veri Toplama Araçları

Dolaylı Saldırganlık-Saldırgan Ölçeği (Indirect Aggression Scale-Aggressor).

Dolaylı saldırganlık saldırgan ölçeği Forrest ve diğerleri (2005) tarafından yetişkinlerin dolaylı saldırganlık davranışlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 35 madde ve üç alt boyuttan oluşan beş dereceli (1= Hiçbir zaman, 5= Hemen her gün) bir ölçektir. Ölçek sosyal dışlama (11 madde), kötü mizah (17 madde) ve suçluluk hissettirme (7 madde) alt boyutlarından oluşmaktadır. Bu üç alt boyuttan kötü mizah (Örnek madde: "Başkalarının önünde taklitlerini yapmak") varyansın %14.83'nü, sosyal dışlama (Örnek madde: "Onları bilerek aktivitelerin dışında tutmak") %12.25'ni ve suçluluk hissettirme (Örnek madde: "Baskı altında tutabilmek için onların duygularını kullanmak") ise % 8.81'ni açıklamaktadır (açıklanan toplam varyans=35.89). Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik değerleri sosyal dışlama alt boyutu için .82, kötü mizah alt boyutu için .84 ve suçluluk hissettirme alt boyutu için ise .81 olarak rapor edilmiştir (Forrest ve ark. 2005). Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Öcel tarafından yapılmış ve orijinalinde olduğu gibi üç alt boyuttan oluştuğu saptanmıştır. Yapılan betimleyici faktör analizi sonucunda 4 madde (13, 28, 31, 34) herhangi bir boyut altında yeterli faktör yüküne sahip olmadığından ölçekten çıkarılmıştır. Böylece ölçeğin madde sayısı 31'e düşmüştür. Buna göre kötü mizah boyutunda 12 madde, sosyal dışlama boyutunda 10 madde ve suçluluk hissettirme boyutunda ise 9 madde yer almaktadır. Ayrıca bazı maddelerin ölçeğin orijinal formundakinden farklı bir faktör altında yer aldıkları görülmüştür. Ölçekte yer alan üç alt boyuttan kötü mizah varyansın % 22.68'ni, sosyal dışlama % 6.80'ni ve suçluluk hissettirme ise % 6.39'nu açıklamaktadır (açıklanan toplam varyans=35.88). Yapılan doğrulayıcı faktör analizi çalışmasında (DFA) üç faktörlü modelin verilerle tek faktörlü modelden

daha iyi uyum gösterdiği görülmüştür ($X^2 / sd= 2.45$, $GFI= 0.72$, $CFI= 0.63$, $NFI = 0.53$, $RMSEA= 0.08$ ve $AGFI= 0.69$). Bu araştırma için rapor edilen Cronbach Alfa iç tutarlık güvenilirlik katsayıları alt boyutlar için sırasıyla kötü mizah için .79, sosyal dışlama için .82 ve suçluluk hissettirme için ise .66 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamı için Cronbach Alfa iç tutarlık güvenilirlik katsayısı ise .88 olarak hesaplanmıştır.

Dolaylı Saldırganlık-Hedef Ölçeği (Indirect Aggression Scale-Target).

Dolaylı saldırganlık hedef ölçeği de Forrest ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 35 madde ve üç alt boyuttan oluşan beş dereceli (1= Hiçbir zaman, 5= Hemen her gün) bir ölçektir. Ölçek sosyal dışlama (15 madde), kötü mizah (9 madde) ve suçluluk hissettirme (11 madde) alt boyutlarından oluşmaktadır. Bu üç alt boyuttan sosyal dışlama (Örnek madde: “Bilerek beni konuşmaların dışında tutmaları”) varyansın %16.60’nı, suçluluk hissettirme (Örnek madde: “Beni baskı altında tutabilmek için duygularımı kullanmaları”) %14.33’nü ve kötü mizah (Örnek madde: “Başkalarının önünde taklidimin yapılması”) ise % 12.97’ni açıklamaktadır (açıklanan toplam varyans=43.89). Ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik değerleri sosyal dışlama alt boyutu için .89, kötü mizah için .87 ve suçluluk hissettirme alt boyutu için ise .81 olarak rapor edilmiştir (Forrest ve diğerleri, 2005). Dolaylı Saldırganlık-Hedef Ölçeği’nin uyarlama çalışması da Aydın ve Öcel (2010) tarafından yapılmıştır. Dolaylı saldırganlık ölçeği saldırgan versiyonunda olduğu gibi hedef versiyonunda da ölçeğin üç boyutlu yapısının aynı kaldığı görülmektedir. Yapılan betimleyici faktör analizi sonucunda 30. madde herhangi bir boyut altında yeterli faktör yüküne sahip olmadığından ölçekten çıkarıldığından ölçeğin madde sayısı 34’e düşmüştür. Buna göre kötü mizah boyutunda 10 madde, sosyal dışlama boyutunda 14 madde ve suçluluk hissettirme boyutunda 10 madde yer almaktadır. Ölçeğin bazı maddeleri orijinal formundakinden farklı bir faktör altında yer almıştır. Ölçekte yer alan üç alt boyuttan sosyal dışlama varyansın % 24.55’ni, kötü mizah % 7.12’sini, ve suçluluk hissettirme % 6.59’nu açıklamaktadır (açıklanan toplam varyans=38.27). Yapılan doğrulayıcı faktör analizi çalışmasında (DFA) üç faktörlü modelin Dolaylı Saldırganlık-Saldırgan Ölçeği’nde olduğu gibi verilerle tek faktörlü modelden daha iyi uyum gösterdiği görülmüştür ($X^2 / sd=2.80$, $GFI=0.80$, $CFI=0.75$, $NFI =0.72$, $RMSEA=0.07$ ve $AGFI=0.75$). Bu araştırma için rapor edilen Cronbach Alfa iç tutarlık güvenilirlik katsayıları alt boyutlar için sırasıyla kötü mizah için .72 , sosyal dışlama için .82, suçluluk hissettirme için .78 ve ölçeğin tamamı için .89 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

Araştırmanın verileri gönüllü üniversite öğrencilerinden toplanmıştır. Araştırmada kullanılan iki ayrı ölçek iki farklı grup öğrenciye uygulanarak araştırmanın iki ayrı veri seti oluşturulmuştur. Uygulamalarda sınıflara gidilerek öğrencilere ölçekleri nasıl dolduracaklarına ve araştırmaya ilişkin kısa bir bilgi verilmiş ardından ölçekler toplu halde uygulanmıştır.

Bulgular

Katılımcıların araştırmada kullanılan Dolaylı Saldırganlık-Saldırgan ve Dolaylı Saldırganlık-Hedef ölçeklerinden aldıkları puanlar arasındaki korelasyonlar Tablo 1’de gösterilmiştir. Daha sonra Dolaylı Saldırganlık-Saldırgan Ölçeği’nin ve Dolaylı Saldırganlık-Hedef Ölçeği’nin alt ölçeklerinden alınan puanların cinsiyete bağlı olarak değişip değişmediğini belirlemek amacıyla dolaylı saldırganlık ölçeklerinin alt boyutlarından kızların ve erkeklerin aldığı puanlar t test ile karşılaştırılmış ve ayrıca eta-kare değerleri hesaplanmıştır. Ortalama puanların karşılaştırılmasında hipotez testi sonuçlarının yorumlanmasında dikkate alınan bir diğer istatistik ise etki büyüklüğüdür. En sık kullanılan etki büyüklüğü istatistiklerinden biri eta-kare (η^2) korelasyon katsayısıdır. Eta-kare bağımlı değişkenin bağımsız değişken üzerinde ne derece etkili olduğunu gösterir ve 0.00 ile 1.00 arasında değişir. .01, .06 ve .14 düzeyindeki η^2 değerleri, sırasıyla küçük, orta ve geniş etki büyüklüğü olarak yorumlanmaktadır (Büyüköztürk, 2008).

Tablo 1. Dolaylı Saldırganlık-Saldırgan Ölçeği ve Dolaylı Saldırganlık-Hedef Ölçeği Alt Ölçeklerinden Alınan Puanlar Arasındaki Korelasyonlar

DS-S Alt Ölçekleri	1	2	3	4	1	2	3	4
1.Kötü mizah	1.00							
2.Sosyal dışlama	.46**	1.00						
3.Suçluluk hisset.	.56**	.47**	1.00					
4.IAS-A Toplam	.82**	.84**	.75**	1.00				
DS-H Alt Ölçekleri								
1.Kötü mizah					1.00			
2.Sosyal dışlama					.57**	1.00		
3.Suçluluk hisset.					.65**	.50**	1.00	
4. IAS-T Toplam					.89**	.80**	.83**	1.00

**p <.01, DS-S(dolaylı saldırganlık-saldırgan ölçeği), DS-H(dolaylı saldırganlık-hedef ölçeği)

Tablo 1’e bakıldığında dolaylı saldırganlık-saldırgan ölçeği’nin sosyal dışlama, kötü mizah ve suçluluk hissettirme alt boyutlarının üçünün de birbirleriyle yüksek düzeyde korelasyonlarının olduğu görülmektedir. Aynı şekilde dolaylı saldırganlık-hedef ölçeğinin üç alt boyutunun da birbirleriyle anlamlı korelasyonlarının olduğu görülmektedir.

Kız ve erkek katılımcıların Dolaylı Saldırganlık-Saldırgan Ölçeği’nin alt ölçeklerinden aldıkları puanların ortalamaları, standart sapmaları, t test sonuçları ve etki büyüklüklerini gösteren eta-kare anlamlılık değerleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Dolaylı Saldırganlık-Saldırgan Ölçeğinden Kızların ve Erkeklerin Aldıkları Puanların Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t-test ile Karşılaştırılması

Dolaylı Saldırganlığın Alt Boyutları	Kızlar	Erkekler	t-test Puanları	η^2
Sosyal Dışlama	15.31(5.67)	16.88(6.21)	-1.87 p < .063	0.01
Kötü Mizah	18.10(5.25)	19.59(6.08)	-1.86 p < .064	0.01
Suçluluk Hissettirme	11.66(2.82)	13.22(4.04)	-3.17 p < .001*	0.02
Toplam	52.17(13.0)	57.02(14.78)	-2.46 p < .001*	

*p < .05

Tablo 2'den görülebileceği gibi dolaylı saldırganlık-saldırgan ölçeğinin suçluluk hissettirme alt ölçeğinden erkeklerin aldıkları puanların ortalaması (13.22) dolaylı saldırganlık-saldırgan ölçeğinin suçluluk hissettirme alt ölçeğinden kızların aldıkları puanların ortalamasından (11.66) daha yüksektir (t= -3.17; s.d.= 198; p< .01) ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca dolaylı saldırganlık-saldırgan ölçeği toplam puanı açısından da erkeklerin aldıkları toplam puanların ortalaması (57.02) kızların aldıkları toplam puanların ortalamasından (52.17) daha yüksektir (t= -2.46; s.d.= 198; p< .01). Buna karşın dolaylı saldırganlık-saldırgan ölçeğinin sosyal dışlama ve kötü mizah alt ölçeklerinden kızların ve erkeklerin aldıkları puanların ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir.

Kız ve erkek katılımcıların Dolaylı Saldırganlık-Hedef Ölçeği'nin alt ölçeklerinden aldıkları puanların ortalamaları, standart sapmaları, t test sonuçları ve etki büyüklüklerini gösteren eta-kare anlamlılık değerleri Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Dolaylı Saldırganlık-Hedef Ölçeğinden Kızların ve Erkeklerin Aldıkları Puanların Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t-test ile Karşılaştırılması

Dolaylı Saldırganlığın Alt Boyutları	Kızlar	Erkekler	t-test Puanları	η^2
Sosyal Dışlama	19.57(4.67)	20.86(6.57)	-1.51 p< .13	0.01
Kötü Mizah	16.93(3.98)	17.00(5.03)	-.10 p< .92	0.00
Suçluluk Hissettirme	15.30(4.03)	15.60(5.16)	-.01 p< .99	0.00
Toplam	53.33(9.90)	54.97(14.99)	-.85 p< .39	

Tablo 3'e bakıldığında dolaylı saldırganlık-hedef ölçeği'nin sosyal dışlama, kötü mizah ve suçluluk hissettirme alt boyutlarından hiçbirinden kızların ve erkeklerin aldıkları puanların ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir.

Tartışma

Bu çalışmada hem üniversite örnekleminde dolaylı saldırganlık davranışı göstermenin cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığının hem de üniversite örneklemiyle yürütülen diğer çalışmaların yapıldığı kültürlerden farklı bir kültürde cinsiyetler arası farkın olup olmadığının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın bulguları dolaylı saldırganlığın-saldırgan ölçeğinin alt boyutları olan sosyal dışlama, kötü mizah ve suçluluk hissettirme alt boyutlarının .01 düzeyinde anlamlı korelasyonlara sahip olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde dolaylı saldırganlık-hedef ölçeğinin alt boyutları arasında da .01 düzeyinde anlamlı korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Bütün bu korelasyonlar bize sosyal dışlama, kötü mizah ve suçluluk hissettirme gibi dolaylı saldırganlık davranışlarının birbirinden bağımsız olmadığını ve birbirleri ile ilişkili olduklarını göstermektedir. Araştırmanın bulgularına bakıldığında erkeklerin dolaylı saldırganlık gösterme bakımından suçluluk hissettirme boyutunda kızlardan daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla araştırmamızın bulguları, dolaylı saldırganlık bakımından kızlarla erkekler arasında tüm alt boyutlarda değil sadece bir alt boyutta farklılık olduğunu göstermektedir. Daha açık ifade edilecek olursa erkekler dolaylı saldırganlığın suçluluk hissettirme alt ölçeğindeki “duygularını kullanarak onlara şantaj yapmak”, ya da “davranışlarıyla ya da sözleriyle onlardan daha üstün olduklarını hissettirme” gibi davranışları kızlardan daha fazla göstermektedirler. Bu bulgu literatürdeki birçok çalışmayla tutarlılık göstermektedir (Moroschan, Hurd ve Nicoladis, 2009; Salmivalli ve Kaukiainen, 2004; Tomada ve Schneider, 1997).

Erkeklerin kızlardan daha fazla dolaylı saldırganlık davranışı göstermeleri literatürdeki bazı bulgularla uyuşmamakla birlikte aslında çok fazla şaşırtıcı bir bulgu değildir. Erkeklerin suçluluk hissettirme boyutunda kızlardan daha fazla dolaylı saldırganlık göstermeleri birçok şekilde açıklanabilir. Belirli bir toplumsal yapı içinde hangi davranışların normal ve kabul edilir olduğu belirli toplumsal normlar tarafından belirlenmektedir. Buna göre, kızlar daha uysal, ağırbaşlı; erkekler ise daha girişken isteklerini rahat dile getiren, başının çaresine bakabilen, yanındakileri koruyan kollayan bunun için ne gerekirse yapan kişiler olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla erkeğin saldırgan davranışı haklı gösterilirken kız çocuğunun ise uyumlu olması beklenmektedir. Huesmann ve Guerra'nın (1997) “sosyal senaryo” (social script) modeline göre saldırgan davranışa yol açan şemalar ya da senaryolar vardır ve bunlar çocuklukta öğrenilmektedir. Modele göre, senaryolar hangi davranışların sosyal olarak kabul edilebilir olduğunu belirleyerek normatif inançları oluştururlar. Dolayısıyla erkeklerin saldırgan davranış göstermeleri sosyal senaryolar açısından daha kabul edilebilir olarak görüldüğünden bu davranışları kızlardan daha fazla göstermiş olabilirler. Yine kadınlar ve erkekler arasında gözlenen saldırgan davranışa ilişkin farklılıklar geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine uygun bir toplumsallaştırma süreciyle açıklanabilir. Cinsiyet rollerinin kazanılması sürecinde erkeğe atfedilen sertlik, otoriterlik gibi özellikler (Dökmen, 1991) erkeğin daha fazla saldırgan davranış göstermesi üzerinde etkili olmuş olabilir. Erkeklerin suçluluk hissettirme boyutunda kızlardan daha yüksek bir ortalamaya sahip olmasının bir açıklaması da kendi saldırganlıklarının farkında olmamaları olabilir. Nitekim Huesmann ve Eron (1986) kızlarla erkeklerin dolaylı sal-

dırğanlık davranışları arasındaki farkın kızların dolaylı saldırğanlık yaptıklarını kabul etmemelerinden kaynaklandığını dile getirmektedir. Yani kız çocukları dolaylı saldırğanlık davranışları gösterdikleri halde bunu kabul etmemekte ya da kendi saldırğanlıklarının farkına varamamaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında da araştırmanın bulgularının şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Erkeklerin suçluluk hissettirme boyutunda kızlardan daha yüksek ortalamaya sahip olmalarının bir diğer açıklaması da şöyle yapılabilir: Erkekler saldırğanlık davranışlarını daha fazla gösterme eğilimindedirler ancak bu davranışları sosyal dışlama ya da kötü mizah davranışları şeklinde daha açık saldırğanlık davranışları olarak göstermeleri kendileri için riskli olacağından daha örtülü bir yol olan suçluluk hissettirme yolunu seçmiş olabilirler. Diğer bir ifadeyle “karşısındaki biriyle ilgili kötü dedikodular yaymak” ya da “diğerlerinin yanında kişiyi utandırmak” gibi doğrudan karşıdakinin hedefi haline gelmesine yol açacak davranışlar yerine “diğerlerini bir şey yapmaya zorlamak için duygusal şantaj yapmak” gibi daha örtülü ve kolayca karşıdakinin fark edemeyeceği bir yolu seçmiş olabilirler.

Erkeklerin kızlardan daha fazla saldırğanlık davranışı göstermeleri kültürel yapı ile de yakından ilişkilidir. Ataerkil bir yapının hâkim olduğu Türk kültürel yapısı içinde erkeklerin kızlardan daha fazla saldırğanlık davranışı göstermeleri ve bunu oldukça rahat bir şekilde ifade etmeleri çok şaşırtıcı olmayan bir durumdur. Diğer bir ifadeyle erkeğin hem evde hem de toplumsal yapı içinde kadından daha baskın ve güçlü olması onun saldırğan davranışıyla yakından ilişkili gibi görünmektedir. Nitekim Toldos da (2005) dolaylı saldırğanlığın kültürel ve sosyal faktörlerle cinsiyetle olduğundan daha yakın ilişkili olduğunu dile getirmektedir. Toplumlarda bazı meslekleri ya da bazı grupların üyelerini diğerlerinden daha önemli sıraya yerleştiren değerlendirmeler vardır. Sözelimi yöneticiler çalışanlardan, erkekler kadınlardan daha önemli olarak algılanmaktadır. Yine toplumların kültürel yapısı da kadın ve erkek davranışlarını, cinsiyet kalıpları ile ilgili norm ve beklentileri belirlemektedir. Genel olarak kadın ve erkeklerin davranışsal özellikleri önceden belirlenmiş biyolojik örüntülerden ziyade öğrenilmiş davranış örüntüleridir. Yani kadınlar ve erkekler içine doğdukları toplumun kalıp yargıları içinde şekillenirler ve davranışlarını da buna göre belirlerler.

Ancak literatüre bakıldığında kızlarla erkekler arasında dolaylı saldırğanlık davranışı gösterme bakımından farklılık olmadığını dile getiren birçok çalışma olduğu da dikkati çekmektedir. Bu çalışmada bahsedilen şekilde bir bulguya rastlanamamasının bir nedeni kızların da erkekler kadar saldırğan davranış gösterdikleri halde bunu yaptıklarını kabul etmemeleri olabilir. Nitekim Huesmann ve Eron’ın (1986) çalışmasından elde edilen bulgular dolaylı saldırğanlık davranışını ölçmek için kullanılan ölçeklerde erkek çocukların kişisel bildirim ve akran değerlendirmesi sonuçları arasında yüksek korelasyon olduğunu gösterirken kızların kişisel bildirim ve akran değerlendirmesi sonuçları arasındaki korelasyonun oldukça düşük çıktığını göstermiştir. Yani kız çocukları dolaylı saldırğanlık davranışları gösterdikleri halde bunu kabul etmemekte ya da kendi saldırğanlıklarının farkına varamamaktadır.

Araştırmanın bulgularından biri de dolaylı saldırğanlığa maruz kalma açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı şeklindedir. Bulgulara bakıldığında her

ne kadar dolaylı saldırganlık-hedef ölçeğinden erkeklerin aldıkları puanların ortalamaları kızlarınkinden daha yüksek olsa da bu anlamlı bir fark değildir. Yani hem kızlar hem de erkekler eşit oranda dolaylı saldırganlığın kurbanı olduklarını belirtmişlerdir. Elde edilen bu bulgular Paquette ve Underwood'un (1999) araştırma bulgularıyla da tutarlılık göstermektedir. Erkeklerin de kendilerini dolaylı saldırganlığın kurbanı olarak nitelendirmelerinin olası bir açıklaması dolaylı saldırganlık davranışları gösterdiğini kabul etmenin zorluğuna karşın buna maruz kaldığını söylemenin daha kolay olmasıdır. Diğer yandan erkeklerin gerçekten de kızlar kadar dolaylı saldırganlığa maruz kalmaları söz konusu olabilir. Günümüzde kızlar ve erkekler arasındaki cinsiyet rolleri birbirine yaklaşmakta ve kızlar da erkekler kadar hemcinslerine ve erkeklere yönelik dolaylı saldırganlık davranışları göstermektedirler. Dolayısıyla erkekler bu davranışların hedefi olmaktadır. Özetle bu çalışmadan elde edilen bulgular, erkeklerin dolaylı saldırganlığın alt boyutlarından suçluluk hissettirme boyutunda kızlardan daha fazla dolaylı saldırganlık davranışları gösterdiklerini ancak kızlarla eşit oranda dolaylı saldırganlığa maruz kaldıklarını göstermektedir.

Kaynakça

- Abel, M.H. (1998). Interaction of humor and gender in moderating stress and outcomes. *The Journal of Psychology*, 132, 267-276.
- Archer, J. (2001). A strategic approach to aggression. *Social Development*, 10, 267-271.
- Archer, J., ve Coyne, S.M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 212-230.
- Archer, J., ve Haigh, A. (1996). Do beliefs about aggressive feelings and actions predict reported levels of aggression? *The British Journal of Social Psychology*, 35, 71-84.
- Bilgiç, E. (2007). İlköğretim I. kademedeki görülen zorba davranışların sınıf değişkenleri ve atmosferi algılamalarına göre incelenmesi. İlköğretim Anabilim Dalı, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Björkqvist, K. (1994). Sex differences in physical, verbal and indirect aggression: A review of recent research. *Sex Roles*, 30, 177-188.
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K., ve Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 18, 117-127.
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K., ve Österman, K. (1992). The direct and indirect aggression scales.. Abo Akademi University, Department of Social Sciences. Vasa, Finland.
- Björkqvist, K., Österman, K., ve Lagerspetz, K. (1994). Sex differences in covert aggression among adults. *Aggressive Behavior*, 20, 27-33.
- Bjorklund, D. F., ve Pellegrini, A. D. (2000). Child development and evolutionary psychology. *Child Development*, 71, 1687-1708.
- Büyüköztürk, Ş. (2008). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma de-

- seni SPSS uygulamaları ve yorum. Ankara: Pegem Akademi.
- Campbell, A. (2004). Female competetion: Causes constraints, contetnt and contexts. *The Journal of Sex Research*, 4,16-26.
- Campbell, A., Muncer, S., ve Coyle, E. (1992). Social representations of aggression as an explanation of gender differences: A preliminary study. *Aggressive Behavior*, 18, 95-108.
- Crick, N. R., ve Grotpeter, J. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66,710–722.
- Dökmen, Z. (1991). Bem Cinsiyet Rolü Envanteri'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35, 81-89.
- Eagly, A. (1987). Sex differences in social behavior: A social role interpretation. Hillsdale, NJ:Lawrence Erlbaum.
- Forrest, S., Eatough, V. ve Shevline, M. (2005). Measuring adult indirect aggression: The development and psychometric assessment of the indirect aggression scales. *Aggressive Behavior*,31,84-97.
- Hay, J. (2000). Functions of humor in the conversations of men and women. *Journal of Pragmatics*, 32, 709-742.
- Honeycutt, J.M. ve Brown, R. (1998). Did you hear the one about?: Typological and spousal differences in the planning of jokes and sense of humor in marriage. *Communication Quarterly*, 46, 342-352.
- Huesmann, L.R., ve Eron, L.D. (1986). Television and the aggressive child: A Cross-national Comparison. Hillsdale, N Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Huesmann, L. R., ve Guerra, N. G. (1997). Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 408–419.
- Galen, B. R., ve Underwood, M. K. (1997). A developmental investigation of social aggression among children. *Developmental Psychology*, 33, 589–600.
- Kartal, H., ve Bilgin, A. (2008). Öğrenci, veli ve öğretmen gözüyle ilköğretim okullarında yaşanan zorbalık. *İlköğretim Online*, 7(2), 485-495.
- Kaukiainen, A., Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Österman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S., Ahlbom, A. (1999). The relationship between social intelligence, empathy and tree types of aggression. *Aggressive Behavior*, 25, 81-89.
- Lagerspetz, K. M. J., Björkqvist, K., ve Peltonen, T. (1988). Is indirect aggression typical of females? Gender differences in aggressiveness in 11- to 12-year-old children. *Aggressive Behavior*, 14, 403-414.
- Leenaars, L., ve Rinaldi, C.M. (2010). Male and female university student's experiences

- of indirect aggression. *Canadian Journal of School Psychology*, 25, 131-148.
- Morales, J. R., ve Crick, N. R. (1999). *Hostile attribution and aggression in adolescent peer and romantic relationships*. Poster presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development, Albuquerque, New Mexico.
- Moroschan, G., Hurd P.L., ve Nicoladis, E. (2009). Sex differences in the use of indirect aggression in adult Canadians. *Evaluatory Psychology*, 7, 146-159.
- Owens, L, Daly, A ve Slee, P. (2005) Sex and age differences in victimization and conflict resolution among adolescents in a South Australian school. *Aggressive Behavior*, 31, 1-12.
- Owens, L., Shute, R., ve Slee, P. (2000). "Guess what I just heard!": Indirect aggression among teenage girls in Australia. *Aggressive Behavior*, 26, 67-83.
- Österman, K. Bjorkqvist, K. Lagerspetz, K. M. J., Kaukiainen, A. Huesmann, L. R. ve Fraczek, A. (1994). Peer and self-estimated aggression and victimization in 8-year-old children from five ethnic groups. *Aggressive Behavior*, 20, 411-428.
- Paquette, J. A., ve Underwood, M. K. (1999). Gender differences in young adolescents' experiences of peer victimization: Social and physical aggression. *Merrill-Palmer Quarterly*, 45, 242-266.
- Priest, R.F. ve Swain, J.E. (2002). Humor and its implications for leadership effectiveness. *Humor*, 15, 169-189.
- Salmivalli, C., ve Kaukiainen, A. (2004). "Female aggression" revisited: Variable- and person-centered approaches to studying gender differences in different types of aggression. *Aggressive Behavior* 30, 158-163.
- Salmivalli, C., Kaukiainen, A., ve Lagerspetz, K. (2000). Aggression and sociometric status among peers: Do gender and type of aggression matter? *Scandinavian Journal of Psychology*, 41, 17-24.
- Tapper, K., ve Boulton, M. (2000). Social representation of physical, verbal and indirect aggression: Age and sex differences. *Aggressive Behavior*, 26, 442-454.
- Tapper, K., ve Boulton, M. (2004). Sex differences in level of physical, verbal, and indirect aggression amongst primary school children and their associations with beliefs about aggression. *Aggressive Behavior*, 30, 123-145.
- Temel A, Yakın M, Misci S (2006) Örgütsel cinsiyetlerin örgütsel davranışa yansımaları. *Yönetim ve Ekonomi*, 13(1) 27- 38.
- Toldos, M.P. (2005). Sex and age differences in self-estimated physical, verbal and indirect aggression in Spanish adolescents. *Aggressive Behavior*, 31, 13-23.
- Tomada, G., ve Schneider, B. H. (1997). Relational aggression, gender, and peer acceptance: Invarious across culture, stability, over time and concordance among informants. *Developmental Psychology*, 33, 601-609.

- Voroney, J. (2005). Workplace bullying: A cultural perspective. *Culture of Peace Online Journal*, 1 21-30.
- Yurtal, F., ve Cenkseven, F. (2006). İlköğretim okullarında zorbalığın incelenmesi. 1. *Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınacak Tedbirler Sempozyumu (Bildiri Özetleri Kitabı)*. İstanbul, 28-30 Mart.